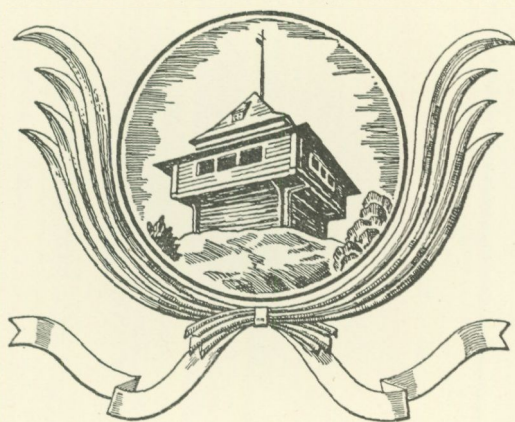

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1934**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 4

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, motiv från Skansen med Moragården i bakgrunden
är utfört efter fotografi av J. Rydberg.

*Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1934*

Å S L E V A N T E N

av Holger Arbman och Elisabeth Strömberg

I. ÄLDRE HANDBEKLÄDNAD

Då hemmansägare F. Svensson år 1918 var sysselsatt med torvupptagning i Åsle mosse, ungefär 1 km väster om Åsle kyrka i Västergötland, fann han i torven på en halvmeters djup en förunderligt väl bevarad tumvante, bild 1, 8—9. Den hade gått sönder på några ställen, men han tog hem den, lät sy ihop hålen och lade undan den. En student från Lund kom dit och fick låna den en tid, sedan lades den ned i en byrålåda och det var praktiskt taget ingen som visste att den existerade förrän den återupptäcktes vid en inventering av allmogetextilier i Skaraborgs län hösten 1932. Nu har Statens historiska museum inköpt den.

Det är en vänstervante, 27 cm lång, gjord av tämligen grovt, vänstertvinnat garn av ull, ursprungligen säkert ofärgat, nu brunfärgat av mossvattnet. Kring kanten har funnits en enkel frans av högerspunnet, mjukare och glansigare garn av synnerligen finhårig ull, delvis rödfärgad med krapp, delvis grön och delvis ofärgad.¹ Endast några smärre rester av fransen äro bevarade. Vantens insida är skadad genom hugg eller stick, som åstadkommit fem hål. Att dessa ej uppkommit genom nötning är tydligt, ty man ser hur trådarna huggits av. Det ligger närmast till hands att tänka sig att den person, som haft vanten på sig försökt parera dolkstötar med handen. I så fall har personen ifråga säkerligen fått ett kraftigt sår i handleden av den stöt, som åstadkom det största, nu igensydda hålet. De andra hålen äro mindre (se bild 1), ett på tummen, två på sidorna, möjligen

¹ Bestämningarna utförda av byråingenjör Hj. Ljungh.

efter samma stöt, ett på kragen intill det stora. Under eller efter denna strid har väl vanten tappats.

Det är tydligen länge sedan den förlorades, då det hunnit bildas ett halvmeter tjockt torvlager över den. Antagligen har den blivit liggande i snön och sedan vid snösmältningen sjunkit ned i myren och konserverats av vattnet. För huru länge sedan detta ägde rum kan man bestämma — ehuru blott inom tämligen vida gränser — genom pollenanalys. När skogens träd stå i blom virvla de mikroskopiska frömjölskornen, pollenet, upp med vinden och föras milsvitt omkring. Pollen från skilda trädbestånd blandas med varandra och sjunka så småningom till marken och avlagras efter hand i vattendrag, mossar och myrar. Men när klimatet ändras, ändras även skogarnas och därmed också pollenmassornas sammansättning. På så sätt får man i mossarna underjordiska arkiv, i vilka man kan avläsa klimatets och skogarnas växlingar. Men årtal för dessa växlingar kan man blott erhålla om man hittar föremål i mossarna, som kunna dateras på annat sätt. Ett stort antal sådana fynd äro nu undersökta och man har därigenom fått en tidsskala för stora delar av vårt land.

Vid undersökning av pollenkornen i den torv, som ännu fanns kvar på vanten, har docenten E. Granlund fått följande sammansättning: tall (*Picea*) 12 %, gran (*Pinus*) 28 %, björk (*Betula*) 41 %, al (*Alnus*) 11 %, ek (*Quercus*) 7 %, spår av alm (*Ulmus*), avenbok (*Carpinus*) 1 %, hassel (*Corylus*) 5 ½ %. Nu har i samma mosse hittats en eldslagningssten av den typ som var vanlig under 300—400-talet e. Kr. och en pollenanalys av torven där eldslagningsstenen hittades, giver värden som komma de för vanten ganska nära; smärre avvikelser tyda på att vanten är något äldre, troligen från århundradena e. Kr.

Det är första gången man i Sverige funnit en vante från förhistorisk tid, men det är ju ej att förvåna sig över, då det skall vara under särskilt lyckliga omständigheter en så förgänglig tingest kan bevaras genom årtusenden. Däremot går själva handbeklädningen tillbaka till en tid, som ligger långt före den, då vanten i Åsle mosse tappades, ty redan på ett mycket primi-

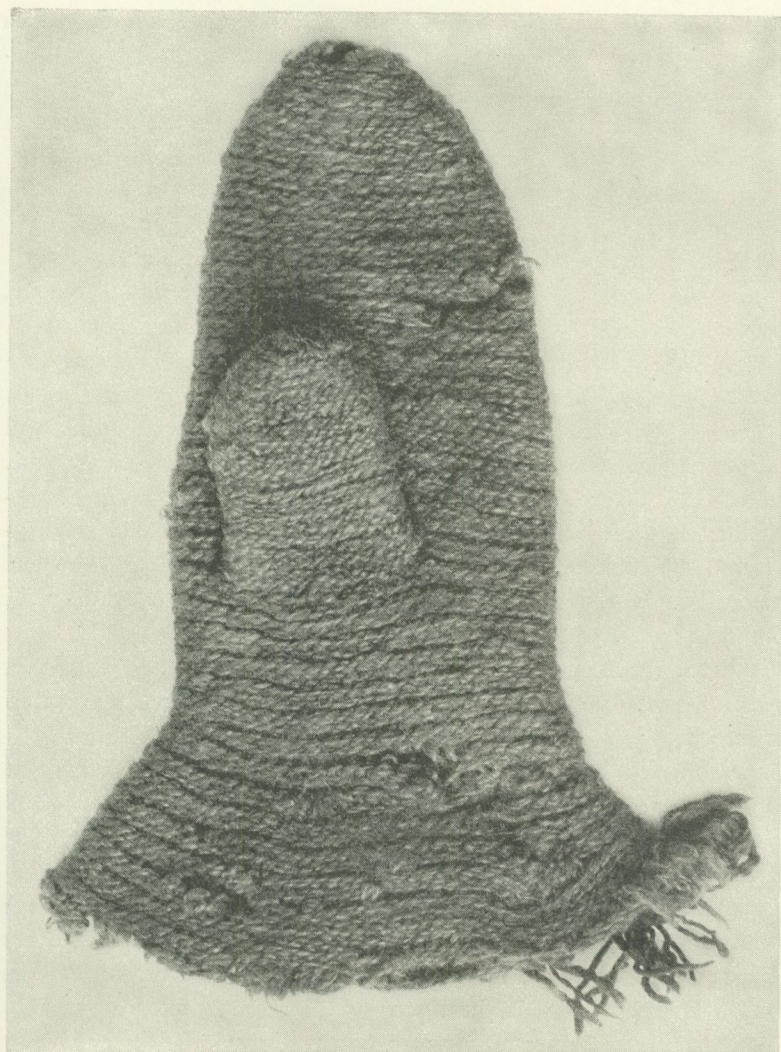

Bild 1. Vante från yngre järnålder, funnen i Åsle mosse. Västergötland.
Statens historiska museum.

tivt stadium har man i kallare klimat haft behov av att på ett eller annat sätt skydda händerna. Ända fram till högmedeltiden är dock vår kunskap om handbeklädnadens historia ganska ringa, men i olika länders och tiders litteratur träffar man på spridda notiser och episoder, som giva oss en aning om vad handskar och vantar betytt ej blott som skydd utan även som handelsvara och symboler.

Redan i den grekiska och romerska litteraturen omtalas handskar till olika ändamål. När Odysseus efter sin långa irrfärd kom hem till Ithaka träffade han på sin gamle fader, som gick och skötte trädgården och »handskar på händerna bar för törnenas skull». Xenofon påpekar såsom en egendomlighet att perserna buro handskar om vintern. Det är motsättningen i klimathänseende som återspeglas. I skilda sammanhang nämnas sedan handskar i den klassiska litteraturen. Varro t. ex. påbjuder, att man skall plocka oliver utan handskar och läckergommen Anaxarchos som var med Alexander den store på hans tåg till Indien, lät sina slavar då de bakade, knåda degen med handskar på händerna.

Under medeltiden möta oss handskar i nya sammanhang. Det är ej längre blott fråga om skyddsbeklädnad, de ha fått en större betydelse såsom symboler. Biskopen mottager sina handskar som tecken på att han med rena händer skall förvalta sitt ämbete, kejsaren översänder en handske som tecken, då han tilldelar en stad torgrätt (Markrecht), riddaren lämnar sin handske i pant på sin riddarära o. s. v. Men på samma gång bli handskarna en ytterst betydelsefull detalj i dräkten, vars bärande så småningom urartar till en mani. På ett år, 1386, använde Karl VI 251 par handskar, hans drottning Isabeau de Bavière 35 par och konungens broder, hertigen av Touraine, 80 par.

Ordet vante, fornsvenska vottr, kan troligen härledas ur verbet windan, vira, linda, en antydning om att händer och armar ursprungligen lindats med band av något slag (Falk, *Altwestnordische Kleiderkunde*). Uttrycket »bandvettlingar», som förekommer i en isländsk saga, betecknar de band, med vilka folkfantasiens små underjordiska pojkar lindade sina händer. Här

har alltså avledningen vettlingar av windan ännu kvar den ursprungliga betydelsen.

Man kan inte begära att man ur litteraturen skall få några närmare upplysningar om förhistoriska eller tidigt medeltida vantar. När de nämnas är det mest i förbigående och ofta är det fråga om förnämligare plagg: med guld eller silver prydda läderhandskar, handskar av kattskinn, med dun stoppade och fodrade vantar etc. I Tyskland, vid Oberflacht i Württemberg, har man i en grav funnit en läderhandske från 600-talet e. Kr. som var fodrad med mjukt tyg (Lindenschmidt, Handbuch). Men sådana lyxföremål tillkomma blott en förnäm överklass även i Mellaneuropa. Från det frankiska riket har man från den karolingiska tiden uppgifter om att bönderna ej fingo bära finger-
vantar, vilka ansågos som tecken på att man tillhörde en högre klass; bönderna voro tvungna att hålla sig till tumvantarna.

Vanten från Åsle vittnar ej blott — som nedan närmare kommer att utredas — om en stor teknisk skicklighet utan dess en gång praktfulla frans visar, att man redan vid denna tid lade an på iögonfallande färger, rött och grönt. Det är en början till den utveckling vantarna senare skulle undergå, vilken ledde till att de på vissa håll kommo att utgöra en av den folkliga dräktens förnämsta prydnader. Huru fort denna utveckling går, kunna vi ej säga, men troligen är den långt hunnen redan under äldre medeltiden, då ullvantar veterligen spela en stor roll som handelsvara på den svenska marknaden österut. I flera av Rysslands nordliga guvernement, bl. a. Novgorod, använder befolkningen ännu ordet varega, varežka för att beteckna en stor ullvante (detta och följande ur S. Rožniecki, Varægiske Minder). Ordet är detsamma som väring, svensk — beteckningen var alltså ursprungligen väringe-vantar, sedan har man kastat bort ordet vante och endast behållit ordet väringe — varega. Man vet att svenskarna sålde eller åtminstone avsatte vantar på Ryssland. I en traktat, som år 1229 slöts mellan å ena sidan staden Smolensk och å den andra Riga, Gotland samt en del tyska städer heter det: när det inträffar att latinska gäster (d. v. s. främmande köpmän) komma till staden från volok'en (vattendelaren mellan

Dvina och Dnjepr) så skola de giva furstinnan en hel väv lärft, men tiun'en (smolenskfurstens prefekt) på volok'en ett par vantar, om han har fört över varorna utan missöde. Likaledes var det på 1200-talet sed i Novgorod, att de främmande köpmännen överräckte ett par handskar till posadnik'en (fogden). Vid sidan av detta mer officiella överlämnande av vantar vet man, att gotländska eller varägiska vantar voro en begärlig handelsvara i Ryssland. Måhända finns det en direkt tradition, som vi nu ej kunna följa, från de vantar, som gotlänningarna under medeltiden exporterade österut, ned till allmogens praktfulla vantar på Gotland och på andra sidan Östersjön.

H. A.

II. ÅSLEVANTENS TEKNIK

Fyndet av den ovan omtalade vanten från Västergötland har sitt intresse inte blott ur dräkthistorisk synpunkt utan också därför, att den visar en textil teknik, som, så vitt jag vet, icke förekommer bland de fynd, härrörande från förhistoriska perioder, vilka tidigare gjorts inom skandinaviskt område. Den bekanta Gerumsmanteln och de dräktdelar, som hittats i Danmarks ekkistgravar, alla daterade till den äldre bronsåldern, utgöra allmänt kända bevis på att konsten att av ullgarn genom flätning, vävning eller knytning tillverka material för kläder, redan då nått en hög grad av fulländning. Samma språk om att de ytterst primitiva verktyg och metoder, som man var hänvisad till, utnyttjats på ett både sinnrikt och skickligt sätt, när det gällde att tillverka, vad som oundgängligen hörde till livets nödtorft, talar också vanten från Åsle, fastän det här är fråga om textilt arbete av helt annan art.

Vid första anblicken företer vanten en viss likhet med en del virkade föremål från vår egen tid. En närmare undersökning ger dock vid handen, att den inte kan vara tillverkad med hjälp av någon sorts krok. Den är istället helt enkelt sydd eller kanske bättre uttryckt trädd med nål. Den avgörande skillnaden ligger ju i att kroken bildar en ögla eller maska genom att draga tråden dubbelvikt genom en redan färdigbildad maska, nålen däremot drar tråden enkel efter sig för varje nytt stygn. Vanten är helt och hållet bildad av en ensam tråd, som aldrig vänder tillbaka samma väg den kommit. Att med säkerhet fastställa, hur den tillverkats, skulle kanske vållat ganska mycket

huvudbry, om inte vår svenska allmoge ända in i våra dagar hade använt sig av en teknik, som vi här kunna kalla vantsöm. En jämförelse ger oss genast nyckeln till tekniken i vår vante och det kan därför ha sitt intresse, att först göra närmare bekant-
skap med samma tekniks nutida former.

Vantsömmen, sådan den lever hos allmogen, bild 2, har utförligt beskrivits av Maria Collin i Fataburen 1917, varifrån bild 3 c, d äro hämtade. Den förekommer i många variationer och vantarna kallas i olika landskap »nålade», »bundna med nål» eller »nålbundna» och »sömmade». »Påtade vantar» får man också höra ibland. Att »påta» kan dock även beteckna ett sätt att kroka, vilket inte har någonting med söm att göra. Även andra föremål, sockor (Dalarna), mössor (Rådmansö socken, Uppland) och runda platta silbottnar (norra Sverige) göras på samma sätt. Materialet är ull, i en del sockor och i silbottnarna tagel.

Tillvägagångssättet, som är på en gång enkelt med många helt primitiva drag men för den oinvidde ändå ganska invecklat, illustreras av bild 3. Med hjälp av en grov bennål fogar man det ena varvet trådslingor intill det andra. Arbetet fortskrider oftast från vänster till höger. Nålen trådes för varje ny ögla, bild 3 b, under en eller flera av det föregående varvets öglor, ut och in mellan de sista öglorna i det varv, som är under arbete, och när den nybildade öglan drages till, sker detta runt vänstra handens tumända, bild 3 c. Denna tjänstgör således som en sorts kavel, vilken bestämmer omfånget av varje ny maska. Man börjar vanligtvis i toppen av vanten och de första stygnen tagas runt en liten ring av garnet. Vidden ökas genom att man träder två öglor motsvarande en i föregående varv och minskas genom motsatt förfarande. Ett sprund lämnas öppet för tummen, som sys till efteråt.

En silbotten från Dalarna visar en enklare form av vantsöm, bild 3 d. Resultatet blir i båda fallen en mycket tånjbar och medgörlig vävnad eller rättare ett mer eller mindre glest nät. Silbottnarna ha fortfarande kvar denna sin karaktär av nät, men vantarna ha ofta krympts och valkats, tills de blivit nära nog ogenomträngliga för både köld och väta.

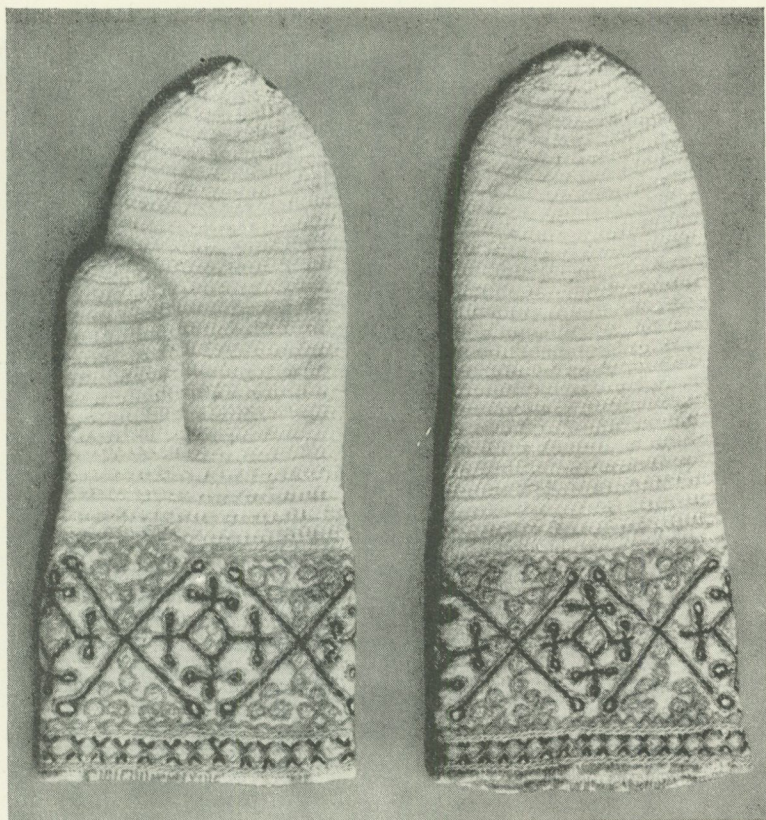

Bild 2. Sydda brudgumsvantar från Finnskoga socken, Värmland.
Nordiska museet 142,679.

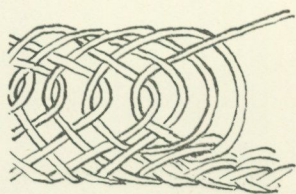
Styggen i en påbörjad lapsk mjölksil, bild 3 e, visa kanske hän mot all vantsöms upprinnelse, det stygn vi i dagligt tal kalla languetttestygn, bild 3 f. Denna enkla slinga eller snara, som i olika former användes av nästan alla primitiva folk, får väl anses vara roten och upphovet till konsten att »sy utan underlag», till vantsömmen lika väl som till dess mera kända och förnämligare släkting spetssömmen. Ett försök till rekonstruktion av hela utvecklingskedjan faller dock utom ramen för denna uppsats.

Efter denna hastiga orientering bland vantsöm i allmänhet kanske vi lättare urskilja de något mera komplicerade figurer, vantsömmerskan från Åsle låtit sin nål och tråd beskriva och som åskådliggöras av bild 4—7. Varven ha sytts från höger till vänster med vantens avigsida vänd mot den arbetande och inte mindre än tre stygn fordras för varje ny ögla. Vid första stygnet, bild 4, trådes nålen under trådslingorna e och f tillhörande föregående varv och den nya ögla drages till över tummen. Därefter föres nålen, bild 5, under det sista varvets trådar c, h och d, varvid bildas stygnet g. För tredje stygnet, bild 6, trådes nålen i motsatt riktning under h över g, samt bakom b och a. Därefter upprepas stygnen i samma ordning. Bild 7 visar sömmens rättsida med nålen i läge för första stygnet. För att ge en föreställning om kvaliteten kan nämnas att 7 varv i höjd bilda 5 cm och att varje varv har på 5 cm 12 maskor.

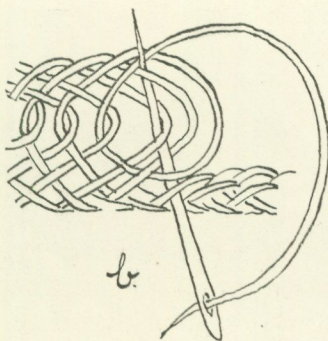
Den väsentliga skillnaden från den förut beskrivna vantsömmen ligger i att det första stygnet, bild 4, griper djupare ner i föregående varv och när tråden sedan fortsätter upp bland det nya varvets öglor, bildas det vertikala stygnet g. Tråden kommer här att ligga obunden i ett 10—12 mm långt stygn. Detta stygn täcker vantens avigsida nästan helt och döljer för ögat sömmens verkliga struktur. Det drar också varven tätare samman och gör att rättsidan får ett mera markerat räfflat utseende.

Om vi bortse från detta extra tillägg, finna vi nästan samma teknikvariation i en socka från en koptisk grav i Egypten, förvarad i Wien. Maria Collin beskriver den i den ovan anförda uppsatsen och återger de av L. Schinnerer publicerade illustrationerna i »Antike Handarbeiten», fig. 8—10. Överensstämmelsen är påfallande.

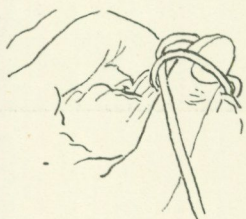
Skärskådar man vantens tekniska detaljer en efter en och samtidigt besinnar, hur ytterligt begränsade den tidens möjligheter till textil slöjd måste ha varit, åtminstone jämförda med dem som stå oss till buds, grips man ovillkorligen av beundran. Den tidens fordringar på en bra vante voro väl ungefär desamma som våra dagars. Den skulle vara slitstark, smidig och prydlig för att inte säga klädsam, men framför allt skulle den vara varm.

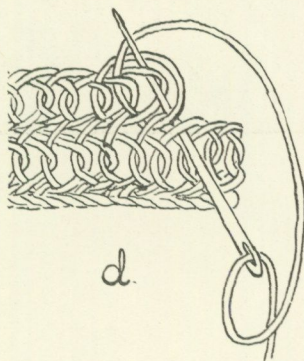
a.

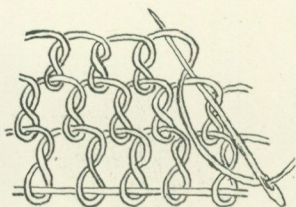
b.

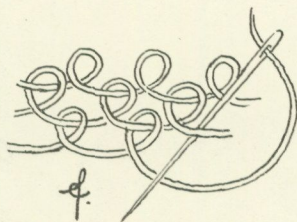
c.

d.

e.

f.

Bild 3. Olika former av vantsöm.

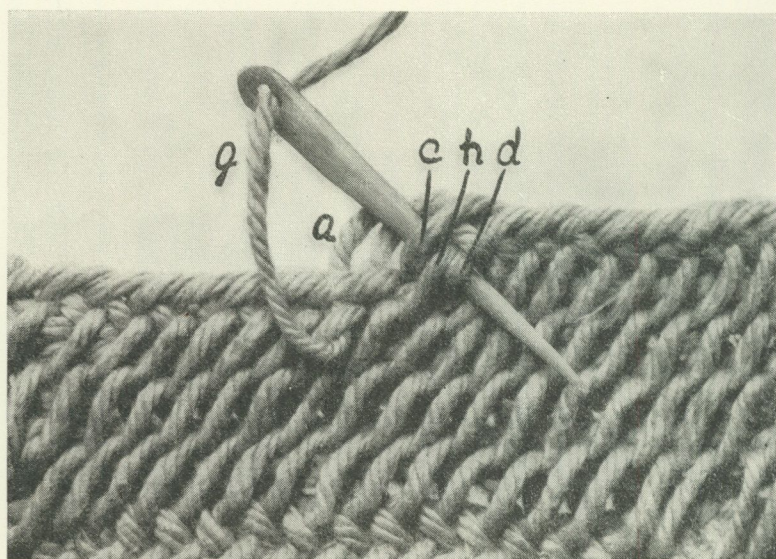
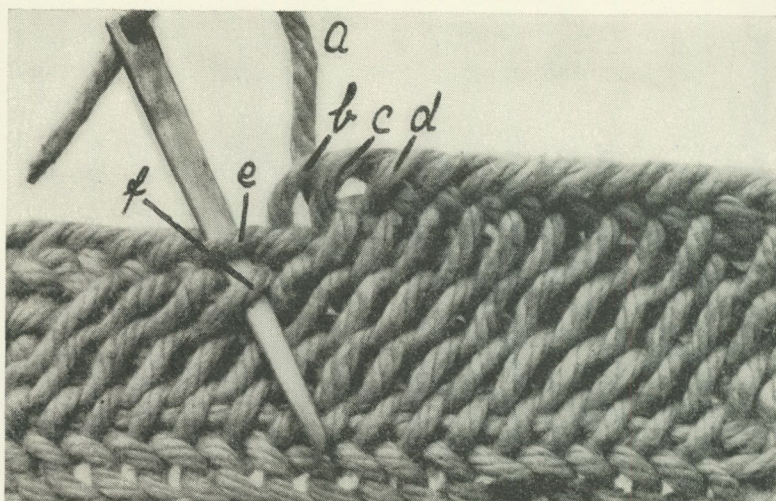

Bild 4—5. Utförandet av vanten bild 1. Första och andra stygnen.

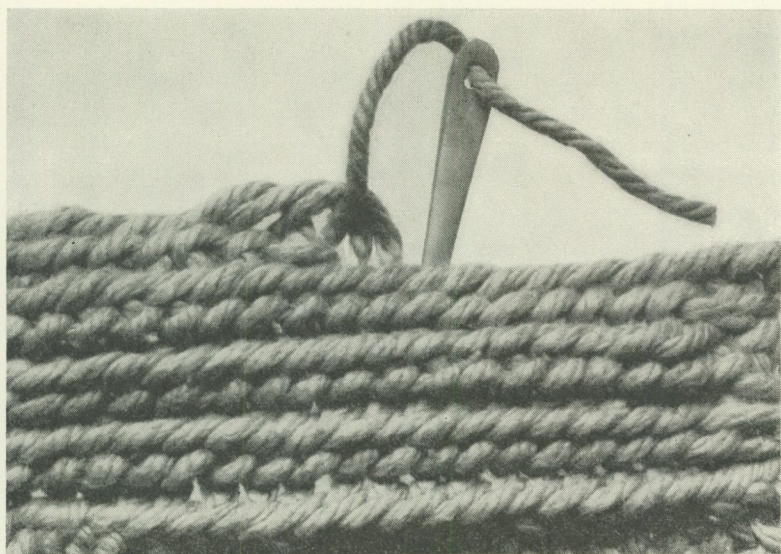
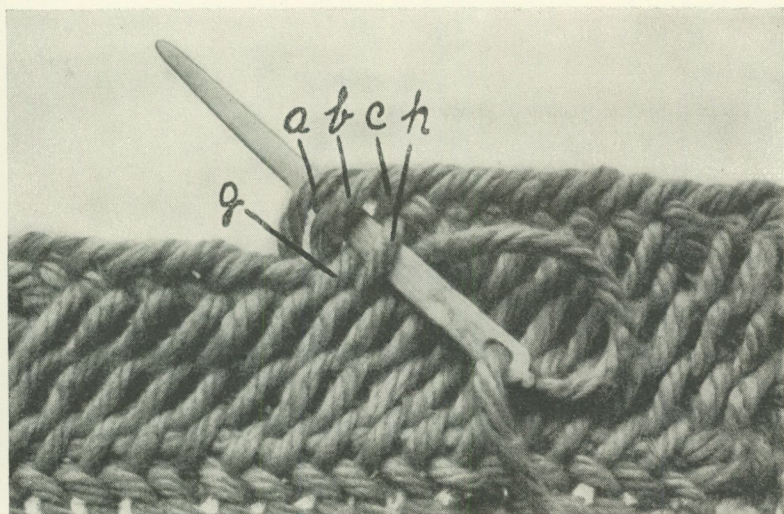

Bild 6—7. Tredje stygnet samt rätsidan med nålen i läge för första stygnet.

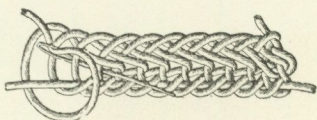

Bild 8.

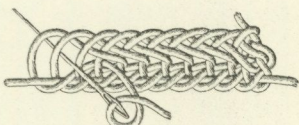

Bild 9.

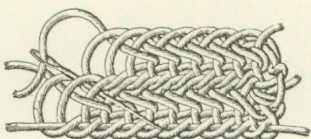

Bild 10.

Bild 8—10. Utförandet av en strumpa i ett egyptiskt gravfynd från 4—6:e århundradet före Kristus.

Rätsidans fast bundna trådar ha, av vantens allmänna utseende att döma, motstått en flitig nötning, sömsättet ger i sig självt en smidighet, som inte står stickningens eller virkningens efter och den svängda kragen med sin färgade frans skulle väl även i våra dagar räknas som ett plus i elegans. Emellertid har fåfängligheten här som så ofta annars visat sig vara mest förgänglig. Fransén utgöres av 3—4 dubbla trådar enkelt trädde ut och in i kanten av vanten, se nedra hörnet av bild 11. Ingen knut eller snara förekommer, som kunde ge den stadga. Den har också nöts bort nästan helt och hållet.

Om fransen således gör ett mera »tillfälligt» intryck, vittnar däremot det sätt, varpå tummen fogats till det hela, om både rutin och omsorg. Den har inte sytts färdig med början i toppen och därpå kastats fast, som man oftast gör numera, utan den är påbörjad med öglorna runt kanten av sprundet som underlag för första varvet. Detta första varv finns dock endast på tummens yttersida. I själva tumgreppet är första varvets tråd endast enkelt träd utmed kanten av sprundet. Således har den sida

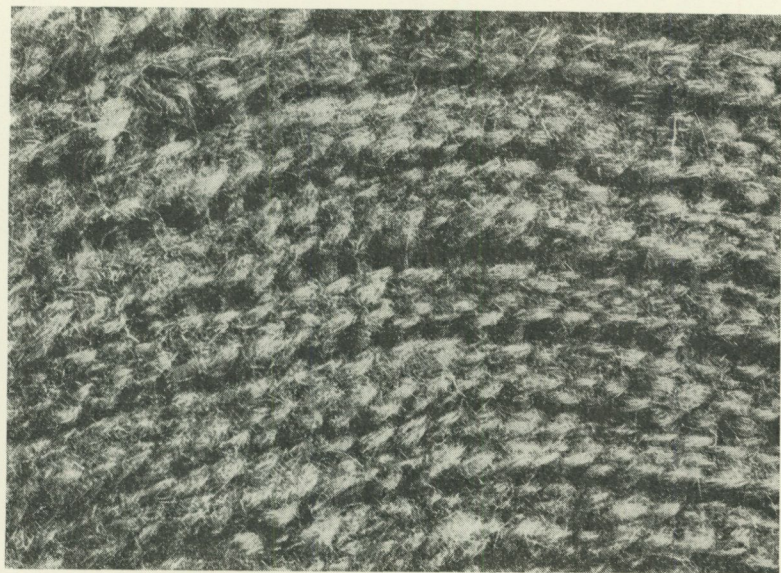
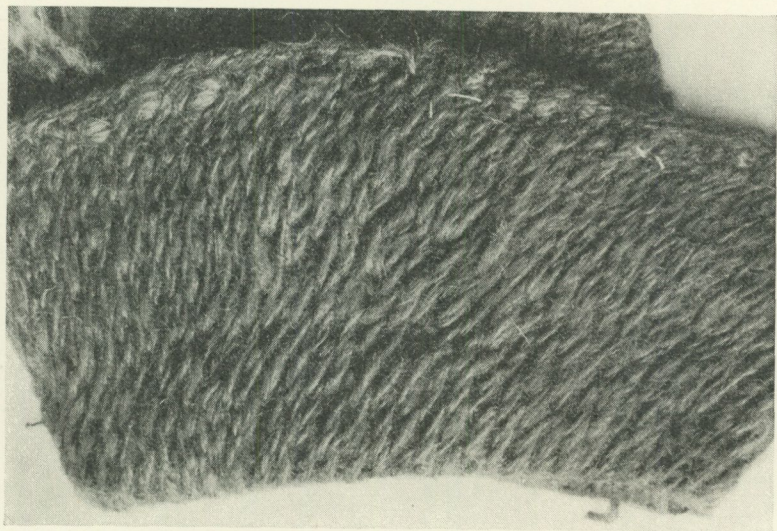

Bild 11—12. Detaljer av vanten bild 1. Övre bilden: kragen vänd ut och in, visande sömmens avigsida. Undre bilden: detalj av rätsidan.

av tummen, som vetter in mot handen, ett varv mindre än yttersidan, vilket har till följd, att tummen på ett naturligt sätt faller intill handen i stället för att stå rakt ut.

Man frågar sig dock, varför vantsömmerskan från Åsle valt att lägga ner arbete på att fodra sin vante med ett extra stygn, istället för att valka den och på så sätt göra den tät och varm? Kanske har det hårda glansiga materialet ingen utpräglad förmåga att filta sig. Hon har i varje fall valt att lösa problemet på sitt eget sätt. Avigsidans löst liggande trådar ha nu också samma verkan som ett pälsfoder.

E. S.